IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
**Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026**

# MOLIYAVIY HISOBOTLAR SIFATINI NAZORAT QILISH MEXANIZMINI JORIY ETISH: XALQARO TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON UCHUN METODIK YONDASHUV

**Mo‘ydinov Jasurbek**
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
magistratura talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23267529

**Annotatsiya.**
Maqolada 2025-yil 15-sentabrdagi PQ-282-son qarori asosida moliyaviy hisobotlar sifatini nazorat qilish mexanizmini joriy etish masalasi ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — jamoat manfaatlarini ko‘zlovchi tashkilotlar (JMKT) moliyaviy hisobotlarini davlat tomonidan nazorat qilishning O‘zbekiston sharoitiga mos institutsional modelini ishlab chiqishdir. AQSh (SEC/PCAOB), Yevropa Ittifoqi (ESMA/CEAOB), Buyuk Britaniya (FRC) va IFIAR tajribasi qiyosiy-huquqiy tahlil, kontent-tahlil va institutsional yondashuv orqali o‘rganildi. Natijada korxona, auditor va regulyator darajalarini qamrab oluvchi uch bosqichli nazorat mexanizmi, uning tashkiliy tuzilmasi, risk asosidagi tanlab tekshirish metodikasi hamda 2026–2030-yillarga mo‘ljallangan yo‘l xaritasi taklif etildi. Ishdan Iqtisodiyot va moliya vazirligi JMKT hisobotlarini tekshirish tartibini ishlab chiqishda foydalanishi mumkin.
**Tayanch so‘zlar:** moliyaviy hisobot sifati, jamoat manfaatlarini ko‘zlovchi tashkilotlar, XMHS, hisobot nazorati (enforcement), audit sifati, ISQM 1, PQ-282, shaffoflik.

# IMPLEMENTATION OF A FINANCIAL REPORTING QUALITY CONTROL MECHANISM: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND A METHODOLOGICAL APPROACH FOR UZBEKISTAN

**Abstract.**
This paper examines the implementation of a financial reporting quality control mechanism introduced by Presidential Resolution PQ-282 of 15 September 2025. The study aims to develop an institutional model of state oversight over the financial reporting quality of public interest entities (PIEs) suited to Uzbekistan’s conditions. Drawing on comparative legal analysis, content analysis and an institutional approach, it reviews the enforcement models of the United States (SEC/PCAOB), the European Union (ESMA/CEAOB), the United Kingdom (FRC) and IFIAR. The result is a three-tier control mechanism covering the entity, auditor and regulator levels, together with its organisational structure, a risk-based selection methodology and a phased roadmap for 2026–2030. The findings may assist the Ministry of Economy and Finance in designing the review procedure for PIE financial statements.
**Keywords:** financial reporting quality, public interest entities, IFRS, enforcement, audit quality, ISQM 1, PQ-282, transparency.

# ВНЕДРЕНИЕ МЕХАНИЗМА КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЁТНОСТИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД ДЛЯ УЗБЕКИСТАНА

**Аннотация.**

В статье рассматривается внедрение механизма контроля качества финансовой отчётности, предусмотренного постановлением ПП-282 от 15 сентября 2025 года. Цель исследования — разработать институциональную модель государственного контроля качества финансовой отчётности организаций, представляющих общественный интерес (ОПОИ), адаптированную к условиям Узбекистана. На основе сравнительно-правового анализа, контент-анализа и институционального подхода изучены модели США (SEC/PCAOB), Европейского союза (ESMA/CEAOB), Великобритании (FRC) и IFIAR. В итоге предложена трёхуровневая модель, охватывающая уровни предприятия, аудитора и регулятора, а также её организационная структура, методика выборочной проверки и поэтапная дорожная карта на 2026–2030 годы. Результаты могут быть использованы Министерством экономики и финансов при разработке порядка проверки отчётности ОПОИ.

**Ключевые слова:** качество финансовой отчётности, организации, представляющие общественный интерес, МСФО, контроль отчётности (enforcement), качество аудита, ISQM 1, ПП-282, прозрачность.

## KIRISH

O‘zbekistonda moliyaviy hisobot tizimini isloh qilishning asosiy qiyinligi standartlarni qabul qilishda emas, balki ularning haqiqatan bajarilishini ta’minlashda yotadi. 2025-yil 15-sentabrda qabul qilingan PQ-282-son qarori birinchi marta “jamoat manfaatlarini ko‘zlovchi tashkilot” (JMKT) tushunchasini huquqiy maqom sifatida joriy etdi va ularning hisobotlari sifatini nazorat qilish vazifasini aniq belgilab qo‘ydi. Qaror ilovasidagi Yo‘l xaritasi 2026-yil oktabrigacha yagona hisobot tizimida XMHS bo‘yicha hisobotlarning elektron bazasini yaratishni va har yili hisobotlar hamda auditorlik xulosalarini tahlil qilish tartibini joriy etishni nazarda tutadi. Ayni shu vazifa — sifatni nazorat qilish mexanizmi — hozircha metodik jihatdan ishlab chiqilmagan.

Masalaning dolzarbligi uchta holat bilan bog‘liq. Birinchidan, nazoratsiz qolgan standart o‘z-o‘zidan iqtisodiy samara bermaydi. Christensen, Hail va Leuz (2013) 26 mamlakat ma’lumotlari asosida ko‘rsatdiki, XMHSni majburiy joriy etish likvidlik va kapital qiymatiga faqat hisobot nazorati tizimi bir vaqtda kuchaytirilgan mamlakatlarda ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Boshqacha aytganda, standart va uni bajarishni ta’minlovchi institut — bir mexanizmning ikki tomoni.

Ikkinchidan, xalqaro tajriba nazoratning zarurligini aniq tasdiqlaydi. ESMA 2025-yilgi hisobotiga ko‘ra, Yevropa Iqtisodiy Hududida XMHSni qo‘llayotgan emitentlarning 16 foizi (628 ta tashkilot) tekshirilgan va bu tekshiruvlarning 41 foizida choralar ko‘rilgan. IFIAR 2025-yilgi so‘rovi esa 52 mamlakat regulyatorlari tekshirgan audit topshiriqlarining 35 foizida kamida bitta kamchilik topilganini bildiradi. Bu ko‘rsatkich 2022-yildagi 26 foizdan oshib bormoqda. Demak, rivojlangan bozorlarda ham hisobot sifati o‘z-o‘zidan ta’minlanmaydi.

Uchinchidan, O‘zbekistonda islohot muddatlari yaqin. PQ-282ga ko‘ra, reyestrga kiritilgan JMKTlar 2027-yil 1-yanvardan XMHS bo‘yicha hisob yuritadi, 2028-yil yakunlari bo‘yicha esa auditorlik xulosasi bilan hisobot e’lon qiladi. Nazorat mexanizmi shu sanagacha tayyor bo‘lishi va sinovdan o‘tishi kerak. Aks holda hisobotlar rasman XMHS nomi bilan, mazmunan esa eski amaliyot asosida tuzilib qolishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi — JMKT moliyaviy hisobotlari sifatini davlat tomonidan nazorat qilishning O‘zbekiston sharoitiga mos institutsional modelini ishlab chiqish. Shu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar qo‘yildi:

1. moliyaviy hisobot sifati tushunchasining nazariy mazmunini va uni baholash mezonlarini aniqlashtirish;
2. hisobot sifatini nazorat qilishning xalqaro institutsional modellarini qiyosiy tahlil qilib, O‘zbekiston uchun mos variantni asoslash;
3. PQ-282 doirasidagi mavjud normativ bazani va audit bozorining salohiyatini baholash;
4. uch bosqichli nazorat mexanizmi modelini va uni joriy etish yo‘l xaritasini ishlab chiqish.

Tadqiqot ob’yekti — JMKT moliyaviy hisobotlari sifatini nazorat qilish atrofida shakllanadigan tashkiliy-iqtisodiy munosabatlar. Predmeti esa shu nazoratni amalga oshirishning metodik va institutsional tomonlaridir.

## ADABIYOTLAR SHARHI

Moliyaviy hisobot sifati masalasi iqtisodiy adabiyotda asosan uch yo‘nalishda o‘rganilgan: sifat nima ekanligi va uni qanday o‘lchash, uni belgilovchi omillar, shuningdek nazorat institutlarining qanchalik samarali ishlashi.

### Sifat tushunchasining mazmuni

Sifatning yagona, hammaga ma’qul ta’rifi yo‘q. Dechow, Ge va Schrand (2010) bu tushunchani shartli deb hisoblaydi: hisobot sifati faqat muayyan qaror kontekstida — foydalanuvchi qanday qaror qabul qilayotganiga qarab — baholanishi mumkin. Ular sifat indikatorlarini uch guruhga ajratadi: foyda xususiyatlari (hisoblanmalar sifati, barqarorlik, prognozlilik), investorlar reaksiyasi (daromadlilikka javob koeffitsienti) va buzilish belgilari (qayta tuzatishlar, regulyator e’tirozlari, ichki nazoratdagi kamchiliklar). Uchinchi guruh ushbu tadqiqot uchun eng muhim, chunki regulyator tomonidan topilgan kamchiliklar soni — nazorat mexanizmining bevosita natijaviy ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Francis, LaFond, Olsson va Schipper (2004) sifat pasayishi kapital qiymatini oshirishini isbotlagan. Leuz, Nanda va Wysocki (2003) esa 31 mamlakat kesimida foyda manipulyatsiyasi darajasi investorlarni himoya qilish institutlari kuchi bilan teskari bog‘liq ekanini ko‘rsatgan. Bu natijalar sifat muammosini oddiy texnik masala emas, balki institutsional muammo sifatida qo‘yadi.

### Standart va nazorat o‘rtasidagi bog‘liqlik

Barth, Landsman va Lang (2008) XMHSni qo‘llayotgan korxonalarda hisob sifati yuqoriroq ekanini aniqlagan bo‘lsa-da, keyingi tadqiqotlar bu bog‘liqlikni shartli deb topdi. Ball (2006) to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytganidek, XMHS o‘zi “yuqori sifat” kafolati emas — hal qiluvchi omil milliy nazorat amaliyotidir. Christensen, Hail va Leuz (2013) buni empirik jihatdan tasdiqladi:

bozor samarasi faqat XMHS bilan birga nazorat tizimi ham isloh qilingan mamlakatlarda kuzatilgan. Ernstberger, Stich va Vogler (2012) Germaniyada ikki bosqichli nazorat organi (DPR/BaFin) joriy etilgandan keyin hisoblanmalar manipulyatsiyasi sezilarli kamayganini ko‘rsatdi. Brown, Preiato va Tarca (2014) esa nazorat kuchini miqdoriy o‘lchash indeksini taklif etib, mamlakatlararo taqqoslash uchun qulay metodik asos yaratdi.

Audit nuqtai nazaridan DeFond va Zhang (2014) audit sifati mijoz talabi va regulyator bosimi birgalikda shakllantiradigan muvozanat ekanini asoslaydi. Ya’ni auditorni tekshirmasdan hisobot sifatini oshirib bo‘lmaydi.

**Mahalliy tadqiqotlar va mavjud bo‘shliq**

O‘zbekiston iqtisodiy adabiyotida mavzu asosan ikki yo‘nalishda yoritilgan: XMHSga o‘tish metodikasi va ayrim standartlarni qo‘llash muammolari (hisob siyosati, baholar, aktivlarni baholash), shuningdek auditorlik faoliyatini rivojlantirish masalalari. Hisobot sifatini davlat tomonidan tizimli nazorat qilish mexanizmi — e’lon qilingan hisobotlarni tanlab tekshirish, kamchiliklarni rasmiylashtirish va tuzatish choralarini qo‘llash tartibi — alohida tadqiqot predmeti sifatida deyarli qaralmagan. Bu tushunarli: PQ-282gacha bunday vazifa normativ darajada qo‘yilmagan edi.

Shunday qilib, tadqiqot bo‘shlig‘i aniq ko‘rinadi: xalqaro adabiyotda hisobot nazorati institutlarining zarurligi isbotlangan, O‘zbekistonda esa bunday institutni loyihalashtirish bo‘yicha metodik ishlanma hali yo‘q. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

**TADQIQOT METODOLOGIYASI**

Tadqiqot sifat (kvalitativ) dizaynda, institutsional yondashuv asosida olib borildi. Mexanizmni loyihalashtirish ekonometrik modelni emas, balki institutlarni qiyosiy o‘rganishni talab qiladi.

Qo‘llanilgan usullar quyidagilar: qiyosiy-huquqiy tahlil (AQSh, YeI, Buyuk Britaniya va O‘zbekiston normativ hujjatlari); kontent-tahlil (ESMA, IFIAR, FRC yillik hisobotlari); institutsional tahlil (nazorat organlari vakolatlari, mustaqillik va moliyalashtirish manbalari); mantiqiy modellashtirish (uch bosqichli mexanizm tuzilmasi); tizimli yondashuv (joriy etish bosqichlarini ketma-ketlashtirish).

Ma’lumot manbalari sifatida PQ-282-son qarori va uning ilovalari, PQ-4611-son qarori, “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida” va “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida” qonunlari, ESMA 2025-yilgi korporativ hisobot nazorati hisoboti, IFIAR 2025-yilgi tekshiruv natijalari so‘rovi, IAASBning ISQM 1 va ISQM 2 standartlari, shuningdek Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda buxgalter.uz ma’lumotlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, O‘zbekistonda hisobot sifatini nazorat qilish amaliyoti hali shakllanmagan. Shu sababli mexanizm samaradorligini retrospektiv empirik baholash imkoni yo‘q. Tadqiqot normativ-loyihaviy xarakterga ega: model xalqaro amaliyotga tayangan holda qurilgan va uni joriy etgandan keyin empirik tekshirish talab etiladi.

**NATIJALAR**

**Hisobot sifatini nazorat qilishning xalqaro modellari**

Xalqaro amaliyotda hisobot sifatini nazorat qilish ikki mustaqil, lekin o‘zaro bog‘liq kontur orqali amalga oshiriladi: hisobotning o‘zini tekshirish (accounting enforcement) va auditorni tekshirish (audit oversight). Bu ikkisini chalkashtirish islohot loyihalashtirishdagi eng keng tarqalgan xatolardan biridir. Auditorni tekshirish hisobotdagi xatoni o‘z-o‘zidan to‘g‘rilamaydi, hisobotni tekshirish esa audit metodologiyasini yaxshilamaydi.

1-jadval. Hisobot va audit nazoratining asosiy xalqaro modellari

| Model | Nazorat organi | Hisobotni tekshirish | Auditorni tekshirish | Qamrov |
|---|---|---|---|---|
| AQSh | SEC / PCAOB | SEC Corporation Finance — majburiy tanlab tekshirish | PCAOB — inspeksiya + intizomiy chora | Har emitent kamida 3 yilda 1 marta |
| Germaniya | BaFin / APAS | Ikki bosqichli: avval muloqot, keyin majburlov | APAS | Risk asosida + tasodifiy |
| Buyuk Britaniya | FRC (ARGA) | Corporate Reporting Review | Audit Quality Review | Yiriklik va risk bo‘yicha |
| Yevropa Ittifoqi | Milliy + ESMA / CEAOB | Ex-post, yagona ustuvorliklar (ECEP) | Milliy audit nazorati organlari | Emitentlarning ~16 % yiliga |
| Xalqaro | IFIAR | — | A’zo-regulyatorlar inspeksiyalari natijalarini umumlashtirish | 52 yurisdiksiya |

Bu modellardan to‘rtta muhim xulosa chiqadi. Birinchidan, tanlov risk asosida bo‘ladi, yoppasiga emas. ESMA amaliyotida 2025-yilda XMHSni qo‘llovchi emitentlarning atigi 16 foizi tekshirildi. Maqsad barcha hisobotni ko‘rib chiqish emas, balki tekshirilish ehtimolining o‘zi orqali intizom yaratishdir. Tanlov odatda uch komponentni birlashtiradi: risk modeli bo‘yicha tanlangan emitentlar, tasodifiy (rotatsion) tanlov va signal asosidagi tekshiruvlar.

Ikkinchidan, ustuvorliklar oldindan e’lon qilinadi. ESMA har yili ECEP (European Common Enforcement Priorities) hujjatini chop etadi — kelgusi yilgi hisobotlarda qaysi masalalarga alohida e’tibor berilishi oldindan ma’lum qilinadi. Bu nazoratni sof jazolash vositasidan profilaktika vositasiga aylantiradi.

Uchinchidan, asosiy natijaviy ko‘rsatkich — aniqlangan kamchilik, qo‘llangan choralar emas. ESMA 2025-yilda tekshiruvlarning 41 foizi bo‘yicha chora ko‘rgan. Eng ko‘p kamchilik topilgan sohalar — moliyaviy instrumentlar, hisobotni taqdim etish, faoliyat segmentlari va nomoliyaviy aktivlarning qadrsizlanishi. Ayni shu sohalar O‘zbekistonda XMHSga o‘tayotgan korxonalar uchun ham eng murakkab hisoblanadi.

To‘rtinchidan, audit nazorati alohida va mustaqil kontur bo‘lishi kerak. IFIAR 2025-yilgi so‘rovi bo‘yicha tekshirilgan audit topshiriqlarining 35 foizida kamida bitta kamchilik topilgan. Ko‘rsatkich 2014-yildagi 47 foizdan 2022-yilda 26 foizgacha tushgan, keyin yana o‘smoqda. Bu auditorlar ustidan nazorat doimiy bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadi — bir marta erishilgan natija o‘z-o‘zidan saqlanib qolmaydi.

IAASB 2022-yil 15-dekabrdan kuchga kirgan ISQM 1 standarti audit tashkilotlaridan risk asosidagi sifat boshqaruvi tizimini talab qiladi. Tashkilot o‘z sifat maqsadlarini belgilaydi, ularga erishishga to‘sqinlik qiluvchi risklarni aniqlaydi va javob choralarini loyihalashtiradi. ISQM 2 esa topshiriq sifatini ko‘rib chiquvchi (EQR) tayinlash tartibini belgilaydi. Bu standartlar nazorat mexanizmining eng quyi — o‘z-o‘zini nazorat qilish — bosqichini tashkil etadi.

**O‘zbekistonda mavjud holat va institutsional salohiyat**

PQ-282 hisobot sifatini nazorat qilish bo‘yicha vazifani belgilaydi, lekin uni amalga oshirish tartibi hali tasdiqlanmagan. Qaror va uning yo‘l xaritasi quyidagilarni nazarda tutadi: JMKT reyestri 2026-yil 1-yanvardan elektron shaklda yuritiladi; JMKTlar 2027-yil 1-yanvardan XMHS bo‘yicha hisob yuritadi, 2028-yil yakuni bo‘yicha auditorlik xulosasi bilan hisobot e’lon qiladi; XMHS hisobotlarining elektron bazasi 2026-yil oktabrigacha yagona hisobot tizimida shakllantiriladi; hisobotlar va auditorlik xulosalarini yillik tahlil qilish tartibi joriy etiladi; JMKT audit talablari 2026-yil martgacha, audit qo‘mitalari va ichki audit qoidalari esa 2026-yil aprelgacha ishlab chiqiladi.

Shu ro‘yxatdan aniq ko‘rinadiki, nazoratni kim, qanday mezonlar bo‘yicha va qanday oqibatlar bilan amalga oshirishi masalasi ochiq qolgan. Aynan shu bo‘shliq maqolaning amaliy predmetini tashkil etadi.

2025-yil yakuniga ko‘ra O‘zbekistonda 175 ta auditorlik tashkiloti va 1 296 nafar attestatsiyadan o‘tgan auditor faoliyat yuritadi. Xalqaro sertifikatga ega mutaxassislar soni taxminan 1 470 nafarni tashkil etadi, 14 ta ACCA o‘quv markazi akkreditatsiyadan o‘tgan, 13 000 dan ortiq kishi bepul XMHS onlayn kurslarida o‘qimoqda. Bu raqamlar ikki xulosani beradi. Birinchidan, kadrlar bazasi o‘smoqda, lekin XMHS bo‘yicha malakali mutaxassislar soni kutilayotgan 300 dan ortiq JMKT hajmiga nisbatan hali chegaraviy darajada. Ikkinchidan, 175 ta auditorlik tashkilotining ko‘pchiligi kichik — ISQM 1 talab qiladigan sifat boshqaruvi tizimini to‘liq joriy etish ularning barchasi uchun real emas. Shuning uchun JMKT auditiga ruxsat beriladigan tashkilotlar doirasi alohida belgilanishi kerak.

2-jadval. Asosiy muammolar va ularning risklari

| Muammo | Hozirgi holat | Risk |
|---|---|---|
| Nazorat sub’ekti aniqlanmagan | Vazifa Iqtisodiyot va moliya vazirligiga yuklangan, maxsus bo‘linma yo‘q | Nazorat rasmiy xarakter kasb etishi |
| Tekshirish metodikasi yo‘q | Tanlov mezonlari va tekshiruv bosqichlari belgilanmagan | Sub’ektiv tanlov, teng bo‘lmagan yondashuv |
| Choralar tizimi yo‘q | Kamchilik topilgandan keyingi harakatlar tartibga solinmagan | Tekshiruv natijasi hujjat bilan cheklanishi |
| Oshkoralik cheklangan | Hisobotlar e’lon qilinadi, tekshiruv natijalari — yo‘q | Bozor intizomi shakllanmasligi |
| Ikki kontur ajratilmagan | Hisobot va audit nazorati bitta organda aralashgan | Manfaatlar to‘qnashuvi, mas’uliyat chalkashuvi |

Jadvaldagi birinchi va oxirgi qatorlar ayniqsa muhim: nazorat organining mustaqilligi va ikki konturning aniq ajratilishi xalqaro amaliyotda samaradorlikning asosiy sharti hisoblanadi.

**Taklif etilayotgan nazorat mexanizmi modeli**

Taklif etilayotgan model nazoratni yagona davlat tekshiruvi sifatida emas, balki uch darajali tizim sifatida quradi. Har bir daraja o‘zidan quyidagisining ishini tekshiradi, yuqoridagisiga esa hisobot beradi. Bunday tuzilma xalqaro amaliyotdan kelib chiqadi: regulyator barcha hisobotni tekshira olmaydi, shuning uchun asosiy yuk korxona va auditor darajalariga tushadi, regulyator esa tanlab tekshirish orqali tizimning ishlashini ta’minlaydi.

Modelning markaziy g‘oyasi — regulyator darajasida ikki konturni aniq ajratish. Hisobotning o‘zini tekshirish va auditorni tekshirish alohida tartiblar, alohida mezonlar va alohida xodimlar bilan amalga oshiriladi. Ular bir bo‘linma tarkibida bo‘lishi mumkin, lekin jarayonlar qo‘shilmasligi kerak. Aks holda auditor ham, korxona ham bir xil kamchilik uchun ikki marta javob berishi yoki — amalda ko‘proq uchraydigan holat — hech kim javob bermasligi mumkin.

3-jadval. Tanlab tekshirish kanallari

| Kanal | Tanlov asosi | Yillik qamrov | Maqsad |
|---|---|---|---|
| Risk asosida | Aktivlar hajmi, tarmoq, auditor almashinuvi, hisobot kechikishi, foyda anomaliyalari | 10–12 % | Eng yuqori riskli hisobotlarni qamrab olish |
| Rotatsion | Tasodifiy tanlov (har JMKT kamida 5 yilda 1 marta) | 4–6 % | Tekshirilish ehtimolini barcha uchun saqlash |
| Signal asosida | Murojaat, OAV materiali, boshqa organ ma’lumoti, shartli auditorlik xulosa | Cheklanmagan | Aniq signallarga tezkor javob berish |

Risk modeli bali quyidagicha hisoblanishi taklif etiladi: $R_i = \Sigma\, w_k \cdot s_{ik}$ ($\Sigma\, w_k = 1$). Bu yerda $R_i$ — i-tashkilotning umumiy risk bali, $s_{ik}$ — k-omil bo‘yicha normallashtirilgan baho (0 dan 1 gacha), $w_k$ — omil vazni. Vaznlar dastlabki bosqichda ekspert usulida belgilanadi va har yili aniqlangan kamchiliklar statistikasi asosida qayta ko‘rib chiqiladi.

Tekshiruv natijasi bo‘yicha choralar og‘irlik darajasiga qarab bosqichma-bosqich qo‘llanadi:

1. Muloqot xati — kamchilik ahamiyatsiz, keyingi hisobotda tuzatiladi;
2. Kelgusi hisobotda tuzatish talabi — ahamiyatli, lekin foydalanuvchi qarorini o‘zgartirmaydigan xato;
3. Qayta e’lon qilish talabi — hisobot foydalanuvchini chalg‘ituvchi darajada noto‘g‘ri;
4. Ommaviy e’lon — tashkilot nomi va kamchilik mazmuni portalda e’lon qilinadi;
5. Auditorga nisbatan ish qo‘zg‘atish — audit konturiga o‘tkaziladi.

To‘rtinchi bosqich — oshkoralik — modelning eng muhim va ayni paytda eng munozarali elementi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, nazoratning haqiqiy ta’siri jarimadan emas, obro‘ga yetkaziladigan zarardan kelib chiqadi. Shu bilan birga, dastlabki 2–3 yilda nomsiz (anonimlashtirilgan) umumlashgan hisobot e’lon qilish maqsadga muvofiq — bu bozorga moslashish vaqtini beradi.

**Joriy etish yo‘l xaritasi (2026–2030)**

Mexanizmni joriy etish muddati PQ-282 belgilagan sanalar bilan bog‘langan. Hal qiluvchi nuqta — 2028-yil: JMKTlar birinchi marta auditorlik xulosasi bilan tasdiqlangan XMHS hisobotini e’lon qiladi va nazorat mexanizmi shu paytga qadar ishlab turgan bo‘lishi kerak.

Yo‘l xaritasining mantiqiy ketma-ketligi quyidagicha. Normativ baza va tanlov metodikasi 2026-yilda tayyorlanadi, elektron hisobot bazasi shu yilning oktabrida ishga tushadi. 2027-yilda

JMKTlar XMHS bo‘yicha hisob yuritishni boshlaydi va shu yilning ikkinchi yarmida choralar qo‘llanmaydigan sinov tekshiruvlari o‘tkaziladi. Sinov bosqichi muhim: u regulyatorga metodikani chinakam hisobotlarda sinab ko‘rish va risk modeli vaznlarini kalibrlash imkonini beradi. To‘liq tekshiruv sikli 2029-yildan boshlanadi, tekshiruv natijalarini ommaviy e’lon qilish esa 2030-yildan joriy etiladi — ya’ni bozor mexanizmga ikki yil moslashganidan keyin.

**MUHOKAMA**

Taklif etilayotgan uch bosqichli model xalqaro amaliyotdan kelib chiqadi. Regulyator barcha hisobotni tekshira olmaydi, shuning uchun asosiy yuk korxona va auditor darajalariga taqsimlanadi, regulyator esa tanlab tekshirish orqali tizimning ishlashini ta’minlaydi. ESMA amaliyotida yillik qamrov 16 foizni tashkil etadi va shu qamrov bilan tekshiruvlarning 41 foizida chora ko‘riladi. Samaradorlik qamrov kengligidan emas, tanlovning risk asosida bo‘lishi, ustuvorliklarning oldindan e’lon qilinishi va natijalarning oshkoraligidan kelib chiqadi.

Hisobot nazorati va audit nazorati ikki alohida kontur bo‘lishi shart. IFIAR 2025-yilgi so‘rovi auditorlar faoliyatidagi kamchiliklar ulushi 2022-yildagi 26 foizdan 35 foizgacha o‘sganini ko‘rsatadi. Bu shuni anglatadiki, audit nazorati hisobot nazoratini almashtira olmaydi va aksincha. O‘zbekiston sharoitida kadrlar salohiyati hali chegaraviy ekanligi sababli JMKT auditiga ruxsat beriladigan tashkilotlar doirasini alohida belgilash va regulyator bo‘linmasida xodimlarning kamida yarmi XMHS bo‘yicha xalqaro sertifikatga ega bo‘lishini talab qilish muhim.

Modelning o‘ziga xos tomoni shundaki, u nazorat mexanizmini baholashdan oldin uning institutsional vazifasini aniqlashni talab qiladi. Nazorat organining mustaqilligi va ikki konturning aniq ajratilishi xalqaro amaliyotda samaradorlikning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, dastlabki yillarda oshkoralikning bosqichma-bosqich joriy etilishi bozorga moslashish vaqtini beradi va ayni paytda intizomiy ta’sirni saqlaydi.

**XULOSA**

Tadqiqot natijasida uchta asosiy xulosaga kelindi. Birinchidan, moliyaviy hisobot sifati texnik emas, institutsional kategoriya. Xalqaro adabiyot (Ball, 2006; Christensen va b., 2013; Ernstberger va b., 2012) XMHSni joriy etishning iqtisodiy samarasi faqat hisobot nazorati instituti bir vaqtda shakllantirilgan mamlakatlarda yuzaga kelishini isbotlagan. O‘zbekistonda PQ-282 standartga o‘tish muddatlarini belgilagan, lekin nazorat institutini hali yaratmagan — bu islohotning eng zaif nuqtasi.

Ikkinchidan, nazorat yoppasiga tekshiruv shaklida tashkil etilmasligi kerak. ESMA amaliyotida yillik qamrov 16 foizni tashkil etadi va shu qamrov bilan tekshiruvlarning 41 foizida chora ko‘riladi. Samaradorlik qamrov kengligidan emas, tanlovning risk asosida bo‘lishi, ustuvorliklarning oldindan e’lon qilinishi va natijalarning oshkoraligidan kelib chiqadi.

Uchinchidan, hisobot nazorati va audit nazorati ikki alohida kontur bo‘lishi shart. IFIAR ma’lumotlariga ko‘ra, auditorlar faoliyatidagi kamchiliklar ulushi 2022-yildagi 26 foizdan 35 foizgacha o‘sgan — ya’ni audit nazorati hisobot nazoratini almashtira olmaydi va aksincha.

**Amaliy takliflar:**

1. Iqtisodiyot va moliya vazirligi tarkibida Moliyaviy hisobot nazorati bo‘linmasini tashkil etish. Bo‘linma ikki sektordan iborat bo‘lsin: hisobot tekshiruvi va audit nazorati. Xodimlarning kamida yarmi XMHS bo‘yicha xalqaro sertifikatga ega bo‘lishi talab etilsin.

2. “JMKT moliyaviy hisobotlarini tekshirish tartibi to‘g‘risida” nizomni 2026-yil ichida tasdiqlash. Nizomda tanlov kanallari va ularning nisbati, tekshiruv bosqichlari va muddatlari, tashkilotning e’tiroz bildirish huquqi hamda choralarning beshta darajasi belgilansin.

3. Yillik tekshiruv ustuvorliklarini oldindan e’lon qilish amaliyotini joriy etish. ESMAning ECEP hujjati namunasida har yilning sentabr oyida kelgusi yilgi ustuvorliklar e’lon qilinsin. Dastlabki ustuvorliklar sifatida moliyaviy instrumentlar, hisobotni taqdim etish, faoliyat segmentlari va nomoliyaviy aktivlarning qadrsizlanishi tavsiya etiladi.

4. JMKT auditiga ruxsat beriladigan auditorlik tashkilotlari reyestrini yuritish. Kirish mezoni sifatida amaldagi sifat boshqaruvi tizimi, xalqaro sertifikatli auditorlar soni va kasbiy javobgarlik sug‘urtasi belgilansin.

5. 2027-yilda choralar qo‘llanmaydigan sinov tekshiruvlarini o‘tkazish. Sinov bosqichi risk modeli vaznlarini kalibrlash va metodikani tuzatish uchun zarur; natijalari umumlashtirilgan, nomsiz shaklda e’lon qilinsin.

6. Tekshiruv natijalarini bosqichma-bosqich oshkor qilish. 2028–2029-yillarda — umumlashtirilgan hisobot, 2030-yildan — tashkilot nomi ko‘rsatilgan holda.

Taklif etilayotgan model normativ-loyihaviy xarakterga ega. O‘zbekistonda hisobot nazorati amaliyoti hali mavjud bo‘lmagani sababli uning samaradorligini retrospektiv empirik baholash imkoni yo‘q. Kelgusi tadqiqotlarda risk modeli omillari vaznlarini O‘zbekiston korxonalari ma’lumotlari asosida ekonometrik baholash, openinfo.uz portalida e’lon qilingan hisobotlar sifatini o‘lchash, shuningdek nazorat mexanizmining kapital qiymati va bozor likvidligiga ta’sirini baholash istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

### Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentabrdagi PQ-282-son “Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – URL: https://lex.uz/ru/docs/-7728924.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son “Buxgalteriya hisobi va auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-404-son, 2016-yil 13-aprel.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-677-son, 2021-yil 25-fevral.

### Xalqaro standartlar va institutsional hisobotlar

5. IAASB. International Standard on Quality Management (ISQM) 1. New York: IFAC, 2020.
6. IAASB. International Standard on Quality Management (ISQM) 2. New York: IFAC, 2020.
7. ESMA. Corporate Reporting Enforcement and Regulatory Activities Report 2025. Paris: ESMA, 2026.

8. ESMA. European Common Enforcement Priorities for 2025 Annual Financial Reports. Paris: ESMA, 2025.
9. IFIAR. 2025 Survey of Inspection Findings. Tokyo: International Forum of Independent Audit Regulators, 2025.

**Ilmiy manbalar**

10. Ball R. International Financial Reporting Standards (IFRS): pros and cons for investors // Accounting and Business Research. 2006. Vol. 36, sup1. P. 5–27.
11. Barth M.E., Landsman W.R., Lang M.H. International Accounting Standards and Accounting Quality // Journal of Accounting Research. 2008. Vol. 46, No. 3. P. 467–498.
12. Brown P., Preiato J., Tarca A. Measuring country differences in enforcement of accounting standards // Journal of Business Finance and Accounting. 2014. Vol. 41, No. 1–2. P. 1–52.
13. Christensen H.B., Hail L., Leuz C. Mandatory IFRS reporting and changes in enforcement // Journal of Accounting and Economics. 2013. Vol. 56, No. 2–3. P. 147–177.
14. Dechow P., Ge W., Schrand C. Understanding earnings quality: A review of the proxies, their determinants and their consequences // Journal of Accounting and Economics. 2010. Vol. 50, No. 2–3. P. 344–401.
15. DeFond M., Zhang J. A review of archival auditing research // Journal of Accounting and Economics. 2014. Vol. 58, No. 2–3. P. 275–326.
16. Ernstberger J., Stich M., Vogler O. Economic consequences of accounting enforcement reforms: The case of Germany // European Accounting Review. 2012. Vol. 21, No. 2. P. 217–251.
17. Francis J.R., LaFond R., Olsson P.M., Schipper K. Costs of equity and earnings attributes // The Accounting Review. 2004. Vol. 79, No. 4. P. 967–1010.
18. Leuz C., Nanda D., Wysocki P.D. Earnings management and investor protection: an international comparison // Journal of Financial Economics. 2003. Vol. 69, No. 3. P. 505–527.